
NGHIÊN CỨU/RESEARCH

Từ chủ nghĩa Marx đến chủ nghĩa hậu hiện đại: Một số vấn đề học thuật hậu huyền thoại Bakhtin

Ngô Tự Lập*

Đại học Quốc gia Hà Nội, 144 Xuân Thủy, Cầu Giấy, Hà Nội, Việt Nam

Nhận bài ngày 23 tháng 02 năm 2016; Chấp nhận đăng ngày 04 tháng 03 năm 2016

Tóm tắt: Cuốn sách *Bakhtine démasqué – Histoire d'un menteur, d'une escroquerie et d'un délire collectif* (Lột mặt nạ Bakhtin, câu chuyện về một kẻ lừa dối, một chuyện bịp bợm và một cơn mê sảng tập thể) của Jean - Paul Bronckart và Cristian Bota [1] không chỉ khôi phục cho Voloshinov và Medvedev, hai nhà nghiên cứu Marxist, tác quyền của những kiệt tác họ xuất bản trong thập niên 1920 tại Liên Xô, mà còn buộc chúng ta phải nhận thức lại nhiều vấn đề học thuật, trong đó đặc biệt quan trọng là về 1) những mâu thuẫn nội tại trong “Lý thuyết của Bakhtin”; 2) các hình thái của chủ nghĩa Marx và đóng góp của chúng cho khoa học xã hội và nhân văn thế kỷ XX; và 3) nguồn gốc và sự diễn giải các lý thuyết hậu hiện đại. Đó là luận điểm chúng tôi muốn chứng minh qua bài viết này¹.

Từ khóa: Nhóm Bakhtin, Bakhtin, Voloshinov, Chủ nghĩa Marx, Hậu hiện đại.

1. Mở đầu: Đôi điều về một vụ đạo văn vô tiền khoáng hậu

Ngày nay có lẽ không một nhà nghiên cứu nào trong lĩnh vực khoa học xã hội và nhân văn lại không biết ba công trình kiệt xuất *Học thuyết Freud: một phác thảo phê phán* (1927) [2], *Chủ nghĩa Marx và triết học ngôn ngữ* (1929) [3] và *Phương pháp hình thức trong nghiên cứu văn học* (1928) [4]. Hầu như tất cả các ý tưởng trung tâm của Chủ nghĩa hậu hiện đại nói riêng, của các khoa học xã hội nhân văn

thế kỷ 20 nói chung, đều xuất hiện hay có mầm mống từ ba cuốn sách này.

Tác giả hai cuốn đầu là V.N. Voloshinov, còn tác giả cuốn thứ ba là P.N. Medvedev. Cả hai là những giáo sư và học giả Marxist, khi đó làm việc tại những trường đại học và viện nghiên cứu hàng đầu Liên Xô. Những tư tưởng vượt trước thời đại quá xa của các cuốn sách đã khiến cho tác giả của chúng trở thành đối tượng phê phán dữ dội của những người theo phái Marxist giáo điều hồi đầu thập niên 1930, đồng thời cũng là lý do khiến các cuốn sách và tác giả của chúng bị lãng quên trong mấy chục năm sau khi Voloshinov chết vì lao phổi (năm 1936) và Medvedev, người mà Phadeev, tác giả của *Đội cận vệ thanh niên*, gọi là “kẻ hủy diệt nghệ thuật vô sản”, bị chính quyền Stalin xử bắn

* ĐT.: 84-903421087

Email: ngotulap@yahoo.com

¹ Bài viết được thực hiện trong khuôn khổ Đề tài nghiên cứu do quỹ Nafosted tài trợ

(năm 1938). Mãi đến cuối thập niên 1960, đầu thập niên 1970, các công trình kiệt xuất này mới được giới thiệu và dịch ra các thứ tiếng phương Tây. Ngay lập tức, chúng có ảnh hưởng cực kỳ to lớn, và ngày càng to lớn hơn, đối với các ngành khoa học xã hội và nhân văn.

Nhưng cũng trong thập niên đó, M.M. Bakhtin, một người bạn của Medvedev và Voloshinov, tác giả của hai cuốn sách *Những vấn đề sáng tác của Dostoievski*, xuất bản năm 1929, có sự đóng góp của Medvedev và Voloshinov [5] (Chúng ta không biết mức độ đóng góp, tuy nhiên, về sau, trong một cuộc nói chuyện với Ivanov, Bakhtin gọi những đóng góp đó là “khó chịu”: я ведь думал, что напишу еще свои книги, и без этих неприятных добавлений) [6] và *Sáng tác của François Rabelais và văn hóa dân gian thời Trung cổ và Phục hưng* (1965) [7], với sự trợ giúp của học trò, bắt đầu tự nhận là tác giả đích thực của ba cuốn sách nói trên cùng tất cả những bài báo quan trọng khác của Voloshinov và Medvedev, mặc dù không hề có bất cứ bằng chứng nào. Giới học giả khắp thế giới, chỉ trừ một số rất ít, nhanh chóng tin tưởng vào câu chuyện bịa đặt đó. Todorov, trong *Mikhail Bakhtine, le principe dialogique* (Mikhail Bakhtin, nguyên lý đối thoại, 1981) [8], lấp ghép một cách khiên cưỡng các công trình kiệt xuất của Voloshinov và Medvedev vào sự nghiệp của Bakhtin, biến Bakhtin thành nhà tư tưởng vĩ đại bậc nhất của thế giới thế kỷ XX. Còn Clark và Holquist, trong cuốn tiểu sử *Mikhail Bakhtin* (1984) [9], dựa trên những thông tin đối trá của Bakhtin và học trò, vẽ nên chân dung một Bakhtin vĩ đại và cao thượng, đồng thời hạ thấp Voloshinov và Medvedev thành những kẻ tầm thường, dốt nát, thậm chí là vô liêm sỉ. Tuy nhiên, vô số những điều khó tin, những mâu thuẫn không thể vượt qua, cả trong tác phẩm lẫn trong hồ sơ của Bakhtin, khiến người ta ngày càng nghi ngờ những lời tuyên bố của ông.

Rất nhiều nghiên cứu được thực hiện trong hai thập niên sau khi Liên Xô sụp đổ dần dần cho ta thấy sự thật. Năm 2011, trong cuốn sách công phu dày 630 trang, *Bakhtine démasqué* –

Histoire d'un menteur, d'une escroquerie et d'un délire collectif (Lột mặt nạ Bakhtin, câu chuyện về một kẻ lừa dối, một chuyện bịp bợm và một cơn mê sáng tập thể) [1], hai tác giả Thụy Sĩ, Jean - Paul Bronckart và Cristian Bota, dựa trên các nghiên cứu trước đó, với những bằng chứng không thể chối cãi, đã chứng minh rằng Bakhtin không chỉ khai man lý lịch, đạo văn, ngụy tạo thời điểm viết các tác phẩm được coi là “tái phát hiện”, mà còn nói xấu về tài năng và nhân cách của Voloshinov và Medvedev - hai người bạn, mà thực ra là thầy, và cũng là hai ân nhân của Bakhtin, nhằm chiếm đoạt tác phẩm của họ. Họ cũng chứng minh rằng sự tồn tại của “Nhóm Bakhtin” chỉ là một huyền thoại.

Sau khi chúng tôi [10] công bố bài báo điềm cuốn sách của hai tác giả Thụy Sĩ, một cuộc tranh luận nho nhỏ đã nổ ra. Tuy nhỏ, nhưng cuộc tranh luận đã thu hút khá nhiều sự quan tâm của giới nghiên cứu, một phần vì những người phản bác - Trần Đình Sử, Lã Nguyên và Trần Nho Thìn – đều là những học giả có uy tín hàng đầu ở Việt Nam về khoa học xã hội và nhân văn nói chung, về nghiên cứu Bakhtin nói riêng.

Nhưng sức cuốn hút của cuộc tranh luận chủ yếu là vì chủ đề của nó. Cuốn sách của Jean - Paul Bronckart và Cristian Bota không chỉ đặt ra vấn đề tác quyền mà còn buộc chúng ta phải nhìn nhận lại một loạt vấn đề lý luận quan trọng hơn nhiều.

Bài viết này không đặt trọng tâm vào vấn đề tác quyền, và đó dĩ nhiên không phải là vấn đề quan trọng nhất, tuy không thể nói là không quan trọng, đặc biệt đối với lịch sử khoa học. Thêm nữa, thực ra vấn đề đã được giải quyết về cơ bản trước khi cuốn sách của Bronckart và Bota ra đời. Sau một thời gian đầy phần khích trong việc tước đoạt tác phẩm của Voloshinov và Medvedev để gán cho Bakhtin, trước những bằng chứng không thể chối cãi, những người sùng bái Bakhtin cuối cùng đã phải trả lại cho hai nhà nghiên cứu Marxist những kiệt tác của họ. Tại Nga, người ta đã buộc phải từ bỏ ý định gộp chúng vào *Toàn tập Bakhtin* theo dự kiến ban đầu. Ở nước ngoài, các tác phẩm này bày

giờ được dịch, xuất bản và trích dẫn với tên tác giả đích thực của chúng là Voloshinov và Medvedev (mặc dù vậy, ở Việt Nam, một số người mù quáng bên vực Bakhtin vẫn cố tình mập mờ rằng vấn đề này còn “tồn nghi”).

Tuy nhiên, ở đây vẫn có sự không sòng phẳng, như Lucien Sève [11] nhận xét: “Một điều đáng lưu ý: các tổ chức truyền thông lớn đã hào hứng chừng nào khi đóng góp vào vinh quang đang lên của Bakhtin, thì đến nay, họ lại nín thình chừng ấy về sự bùng vỡ của quả bong bóng đầu cơ văn hóa này”. Quả vậy, trong thập niên 1980, khi huyền thoại về Bakhtin đang ở đỉnh điểm, những người sùng bái Bakhtin đã bịa ra đủ lý do khó tin để tô vẽ cho thiên tài và đức tính “khiêm tốn” của Bakhtin, đồng thời bôi nhọ tài năng nhân cách và tài năng của Voloshinov và Medvedev. Nhưng, khi cuối cùng sự thật được tìm thấy, họ lảng tránh một cách vô trách nhiệm.

Một số khác thì lập luận: “Quan trọng là anh hiểu cái hệ thống lí thuyết đó đến đâu, nó giúp anh nhìn các vấn đề như thế nào, chứ mấy cái tranh luận ai là tác giả thực thì cũng chẳng cần phải sa đà quá nhiều...” (Một độc giả của trang *Phebinhvanhoc.com.vn*), hay “Nghiên cứu tác quyền vẫn cứ tiếp tục, nhưng không vì lí do nào mà không tiếp tục nghiên cứu di sản lí thuyết của Bakhtin. Và đó mới là điều quan trọng. Mọi cuộc tranh luận về tác quyền đều không đụng chạm được tới thực chất của bản thân lí thuyết” (Trần Đình Sử - Lã Nguyên [12]).

Thật vậy sao? Nếu tác quyền không quan trọng, tại sao hai giáo sư Đại học Sư phạm Hà Nội (giống hệt Medvedev và Voloshinov là hai giáo sư Đại học Sư phạm Leningrad) cứ khẳng định rằng Bakhtin là tác giả những công trình ký tên Voloshinov và Medvedev? Giả sử có một gã kế toán chưa tốt nghiệp phổ thông nào đó (giống như Bakhtin) tuyên bố một cách vô căn cứ rằng tất cả các tác phẩm của hai giáo sư đều do anh ta viết thì các giáo sư có chấp nhận được không? Và khi đã có bằng chứng chứng tỏ rằng tuyên bố của anh chàng kế toán là lừa đảo, liệu hai giáo sư có tiếp tục cho rằng vẫn cứ nên để anh ta đứng tên tác phẩm của mình, vì “Mọi cuộc tranh luận về tác quyền đều không đụng

chạm được tới thực chất của bản thân lí thuyết” hay không? Thêm nữa, không ai phủ nhận những ý tưởng tuyệt vời của Voloshinov và Medvedev và không ai phản đối việc nghiên cứu chúng. Chúng ta chỉ phản đối việc tiếp tay cho sự ăn cắp mà thôi.

Vì vậy, chúng tôi cho rằng, tuy cuốn sách của Bronckart và Bota chỉ hệ thống hóa kết quả nghiên cứu của nhiều người khác, nó đã làm một điều cực kỳ quan trọng cả về khoa học lẫn về đạo đức: khẳng định một cách công khai và dứt khoát tác quyền của Voloshinov và Medvedev, qua đó khôi phục danh dự cho họ, đồng thời giúp ta có thái độ công bằng đối với tài năng, đóng góp và nhân cách của Bakhtin, Voloshinov, và Medvedev. Đây cũng là một bài học lớn cho những người làm nghề nghiên cứu.

Nhưng cuốn sách của Bronckart và Bota còn quan trọng hơn nhiều vì một lẽ khác: nó buộc chúng ta phải thay đổi nhận thức, nói đúng hơn là sự nhận thức lại, ba bình diện học thuật có liên quan chặt chẽ với nhau: 1) Về những mâu thuẫn nội tại trong cái từng được gọi là “Lý thuyết của Bakhtin; 2) Về các hình thái và đóng góp của chủ nghĩa Marx; và 3) Về nguồn gốc và sự diễn giải các lý thuyết hậu hiện đại.

2. Về “Nhóm Bakhtin” và “Học thuyết Bakhtin”

Việc chấp nhận giả thuyết về sự tồn tại của “Nhóm Bakhtin”, cũng như sự tích hợp tất cả các tác phẩm quan trọng của Voloshinov và Medvedev vào trước tác của Bakhtin, là nền tảng của cái từng được gọi là “Học thuyết Bakhtin”, theo đó, qua cách trình bày của những học giả như Ivanov, Tororov hay Clark và Holquist, Bakhtin đã khởi đầu hoặc dự đoán – chủ yếu trong những công trình ký tên Voloshinov và Medvedev – hầu như tất cả các xu hướng nghiên cứu trong khoa học xã hội và nhân văn của thế kỷ XX. Nhưng ngay từ đầu, giả thuyết này đồng thời cũng tạo nên những thách thức hầu như không thể vượt qua đối với sự tiếp nhận học thuyết ấy. Những thách thức

này liên quan đến những khác biệt sâu sắc giữa các tác phẩm trong trước tác của Bakhtin – nêu quả thực các công trình ký tên Voloshinov và Medvedev đều thuộc về trước tác của ông. Về phong cách, các tác phẩm ký tên Voloshinov và Medvedev rất trong sáng, mạch lạc và thống nhất, trong khi các tác phẩm ký tên Bakhtin đều có đặc điểm là tối nghĩa, rối rắm và tự mâu thuẫn. Về xu hướng tư tưởng, Voloshinov và Medvedev là những nhà Marxist sáng tạo, còn Bakhtin chống Marx. Còn về phương pháp luận, các tác phẩm ký tên Voloshinov và Medvedev đề cao tính xã hội, đối thoại, biện chứng, tương đối luận, trong khi các tác phẩm cùng thời của Bakhtin đề cao ý chí của Thượng đế, thường xuyên rơi vào độc thoại, siêu hình và tuyệt đối luận. Ngay cả những học giả tuyệt đối tin tưởng vào huyền thoại Bakhtin, như Ivanov, Todorov... – những người đóng vai trò quyết định trong sự truyền bá huyền thoại Bakhtin – cũng phải ngạc nhiên vì hầu như tất cả những ý tưởng và luận điểm được cho là của Bakhtin lại được phát triển một cách hệ thống và rất chặt chẽ trong các tác phẩm của Voloshinov và Medvedev, chứ không phải trong các tác phẩm ký tên Bakhtin. Cũng cần phải lưu ý rằng nếu không tính những tác phẩm ký tên Voloshinov và Medvedev, trên thực tế, Bakhtin chưa từng viết hoàn chỉnh một cuốn sách nào. Ngay cả cuốn sách về *Rabelais* - bị phát hiện chứa rất nhiều đoạn đạo văn - cũng do các học trò của Bakhtin chỉnh trang từ luận án Phó tiến sĩ của ông để đem in.

Để lý giải những mâu thuẫn này, người ta đã sáng tạo ra đủ loại ngụ ngôn và giai thoại về Bakhtin, mà Jenny Laurent gọi là “những diễn giải tự suy diễn”. Jenny Laurent viết trong bài *Bakhtin tên tuổi ấy thuộc về ai* [13]: “Thế nên, Todorov mới đề xuất xem xét tên của các tác giả Medvedev và Voloshinov như là tên của những đối tượng hướng đến của các công trình do Bakhtine viết dưới góc độ đối thoại, qua đó giải thích sự thay đổi văn phong rất lớn ta thấy từ bài này sang bài khác: hẳn là Bakhtin khi nói với ai thì bằng ngôn ngữ của người ấy – rõ ràng và chính xác khi nói với Medvedev, giáo điều khi nói với Voloshinov, và tối nghĩa, tự

trùng lặp khi viết cho chính mình... Về phần mình, Clark và Holquist thấy trong tính dị chất của diễn ngôn Bakhtin sự báo hiệu một cơ chế tư duy mới, vượt qua những định kiến duy lý chủ nghĩa trong văn hóa Châu Âu hiện đại và nguyên tắc phi mâu thuẫn hẹp hòi: “Bakhtin đã thực hiện một cú nhảy rất xa từ tư duy biện chứng, phiến diện, vẫn còn được xem như chuẩn mực chung, đến tư duy đối thoại hay còn gọi là tư duy quan hệ” (*Lột mặt nạ Bakhtin*, tr. 141) [1]. Dù vậy, cảnh nguyệt quế của những cách đọc tự suy diễn thuộc về A. J. Wehrle, trong lời giới thiệu bản dịch sang tiếng Mỹ cuốn *Phương pháp hình thức trong nghiên cứu văn học* (1978) [14]: tiếp tục những gợi ý từ cuốn tiểu sử do Kojinov và Konkine viết (1973), theo đó Bakhtin dường như rất ‘ưa thích những hình tượng ‘carnaval’, Wehrle đưa ra giả thuyết rằng chính Nhóm Bakhtin có lẽ đã cố ý tráo đổi danh tính trong một “không khí carnaval”, và bằng cách đó biện minh cái vũ điệu tên giữa Bakhtine, Voloshinov và Medvedev” [13]

Tất cả các lý giải này đều dẫn đến sự bế tắc. Chẳng hạn, nếu một tác giả viết hai cuốn sách khoa học với quan điểm hoàn toàn trái ngược thì ông ta có là tác giả của chúng không? Hay chỉ là tác giả của một trong hai cuốn? Hay không là tác giả của cuốn nào? Hay chúng ta cần phải thay đổi quan niệm về tác giả và tác phẩm – tác giả chỉ là một kẻ đóng kịch, viết ra những văn bản để thể hiện quan điểm, phong cách và tư tưởng của những “đối tượng hướng đến”. Nhưng liệu có thể coi những gì tác giả viết chính là quan điểm, phong cách và tư tưởng của đối tượng hướng đến? Và nếu có thể coi như vậy, tại sao khi đối tượng hướng đến là Bakhtin thì quan điểm, phong cách và tư tưởng lại luẩn quẩn, tối nghĩa và mâu thuẫn? Như vậy, phải chăng Bakhtin có quan điểm, phong cách và tư tưởng luẩn quẩn, tối nghĩa và mâu thuẫn?...

Những người thực sự đọc trước tác của Voloshinov, Medvedev và Bakhtin còn phát hiện ra rất nhiều điều “khó hiểu” khác. Chẳng hạn, Bakhtin tuyên bố rằng ông biết rõ, và thậm chí là tác giả chủ yếu của các công trình ký tên

Voloshinov, trong đó khảo sát rất kỹ vấn đề thể loại lời nói. Vậy mà 30 năm sau, trong công trình *Vấn đề thể loại lời nói* [15], gần như lặp lại toàn bộ các ý tưởng của Voloshinov, Bakhtin lại viết rằng "...vấn đề thể loại lời nói chưa bao giờ được đặt ra một cách chính thức" (sic). Kỳ lạ hơn, trong các tác phẩm của mình, Voloshinov không chỉ trích dẫn mà còn phê phán tác phẩm của Medvedev, trong khi Bakhtin và học trò tuyên bố rằng các tác phẩm của Voloshinov và Medvedev đều do ông viết (!).

Nhờ cuốn sách của Bronckart và Bota, mọi chuyện trở nên sáng rõ, khiến cho "những diễn giải tự suy diễn" kia trở nên nực cười đến thảm hại. Vì thế, cuốn sách của Bronckart và Bota không chỉ khép lại câu chuyện liên quan đến *những vấn đề pháp lý và đạo đức* đã nói ở trên, mà còn giúp giải quyết triệt để *những vấn đề học thuật* không thể bỏ qua trong một trong những di sản học thuật độc đáo nhất của nhân loại từng được gán trọn vẹn cho Bakhtin: khi buộc phải từ bỏ huyền thoại về "Nhóm Bakhtin", chúng ta đồng thời cũng buộc phải từ bỏ những diễn giải tự suy diễn về các khía cạnh khác nhau trong trước tác của Bakhtin.

3. Về các hình thái và đóng góp của chủ nghĩa Marx

Trong một bài viết [16], chúng tôi cho rằng một trong những nhân tố quan trọng dẫn đến sự thần thánh hóa Bakhtin là bầu không khí tư tưởng của thời Chiến tranh lạnh, khi những gì "ngoài luồng", hay thuộc "lề trái" như cách nói ngày nay, ở Liên Xô rất dễ được tung hô. Theo nhà triết học Pháp Lucien Sève, huyền thoại Bakhtin còn liên quan đến một vấn đề quan trọng khác bao trùm gần như suốt thế kỷ XX, mà ông đặt ra trong bài *Từ vụ Bakhtin đến trường hợp Vygotski: Marx, nhà tư tưởng về cá tính con người*: vấn đề các hình thái của chủ nghĩa Marx và vai trò của nó đối với khoa học xã hội và nhân văn [11].

Lucien Sève chỉ ra rằng, đầu thế kỷ XX, ở Liên Xô có hai thứ chủ nghĩa Marx, một là chủ nghĩa Marx sáng tạo, đầy sức sống của những tên tuổi như Medvedev, Voloshinov, Eisenstein, Vygotski... và một thứ chủ nghĩa Marx giáo điều, bị Stalin hóa. Ông viết: "Người ta đã nói đủ điều về quy mô những tội ác của Stalin, cũng như về sự nghèo nàn lý luận của thứ chủ nghĩa Marx bị Stalin hóa. Nhưng chắc chắn, người ta vẫn chưa tổng kết được di sản khổng lồ của lý luận Marxist ở Liên Xô thập niên 1920, đã được báo trước ngay từ trong cơn bùng nổ tri thức đầu thế kỷ, thời điểm Cách mạng 1905. Và theo tôi, chúng ta vẫn còn chưa đánh giá đúng mức sự nở rộ phi thường của những ý tưởng mới mẻ được khơi dậy bởi cuộc Cách mạng Tháng Mười 1917 mà không lâu nữa chúng ta sẽ kỷ niệm một trăm năm. Nếu thử đánh giá sơ bộ về những gì đã phôi thai ở Nga trong phần ba đầu tiên của thế kỷ XX – từ các khoa học nhân văn đến sáng tạo thi ca, văn học, sân khấu, hội họa, âm nhạc hay điện ảnh, từ các sơ sở của khoa học vũ trụ và các lý thuyết phi tuyến tính đến khoa học giáo dục – người ta sẽ không thể không có một ấn tượng mãnh liệt. Xuyên qua những biến động xã hội chưa từng có và một cuộc nội chiến đẫm máu bậc nhất, động lực tuyệt vời của ý tưởng 'cải biến thế giới' đã nâng tinh thần biết bao người vượt lên chính mình và thúc đẩy họ đến tận cùng sáng tạo. Khi đánh giá những gì chủ nghĩa Stalin đã phá hủy, cần phải dùng thước đo này: một trong những thời kỳ sáng tạo văn hóa rực rỡ nhất của lịch sử hiện đại, và ở trung tâm của toàn bộ tính sáng tạo ấy có cảm hứng từ Marx".

Theo Lucien Sève, khi Chủ nghĩa Marx sáng tạo bị tiêu diệt, cũng là lúc lên ngôi của Chủ nghĩa Marx giáo điều. Thật đáng buồn, chính thứ chủ nghĩa Stalin này đã được giảng dạy, truyền bá khắp thế giới, trong đó có Việt Nam, và được đồng nhất với Chủ nghĩa Marx. Giống như là một ví dụ điển hình, huyền thoại về Bakhtin, dựa trên một thứ logic đơn giản nhưng khá phổ biến như sau: Chủ nghĩa Marx là chủ nghĩa Stalin. Chủ nghĩa Stalin là máy móc, giáo điều. Những tác phẩm ký tên Voloshinov và Medvedev không những không

máy móc, giáo điều, mà còn cực kỳ sáng tạo, vậy chúng không thể là tác phẩm Marxist, mà phải do một người khác, chống Marx viết ra. Người đó là Bakhtin, vì Bakhtin chống Marx.

Về cơ bản đồng ý với Lucien Sève, chúng tôi cho rằng việc nhìn nhận lại vụ Bakhtin giúp chúng ta đánh giá lại về tầm quan trọng của Chủ nghĩa Marx. Theo chúng tôi, trong quá khứ, những đóng góp của Chủ nghĩa Marx cho kinh tế học cùng những hệ quả chính trị - xã hội của nó, như lý thuyết về giá trị thặng dư, về bóc lột và đấu tranh giai cấp..., được đề cao hơn, che mờ những đóng góp của Chủ nghĩa Marx trong lĩnh vực khoa học xã hội và nhân văn. Tuy nhiên, gần đây, bức tranh dường như đã đảo ngược: những đóng góp của Chủ nghĩa Marx trong lĩnh vực khoa học xã hội và nhân văn đang ngày càng được đánh giá cao hơn, và điều đó được thể hiện rõ nhất qua ảnh hưởng của nó đối với chủ nghĩa hậu hiện đại.

4. Về nguồn gốc và sự diễn giải các lý thuyết hậu hiện đại

Trước đây đã có nhiều tác giả nhận thấy sự gần gũi giữa những ý tưởng trung tâm của chủ nghĩa hậu hiện đại với những ý tưởng cách mạng trong các tác phẩm của “Nhóm Bakhtin”. Terry Eagleton gọi Bakhtin “ngôi sao của Phương Tây hậu hiện đại” và viết: “Bởi lẽ hầu như không có chủ đề hậu hiện đại thời thượng nào mà chưa Bakhtin dự cảm trước. Diễn ngôn, tính lai, tính khác, tình dục, nổi loạn, biến thái, đa hợp, văn hóa đại chúng, thân xác, cái tôi phi trung tâm, tính vật chất của ký hiệu, chủ nghĩa lịch sử, đời thường: nhà tư tưởng hậu cấu trúc sớm này, như cách gọi của Graham Pechey, đã hình dung trước quá nhiều điều về thời đại của chúng ta, đến mức sẽ đáng ngạc nhiên nếu như trong tác phẩm của ông chúng ta không thấy đề cập đến Posh và Becks” [17].

Khi viết những dòng trên, Eagleton vẫn còn tin vào huyền thoại Bakhtin và sự tồn tại của “Nhóm Bakhtin”. Còn bây giờ, với những nhận thức mới, có lẽ những nhận định của ông sẽ

đúng hơn nếu dùng để nói về cả nhóm bạn, nhưng trước hết là về Voloshinov và Medvedev. Họ đích thực là những vị tiền bối của chủ nghĩa hậu hiện đại.

Nhưng điều này lại có một hệ quả nhận thức cực kỳ quan trọng khác: đó là vai trò của chủ nghĩa Marx đối với sự hình thành của các lý thuyết hậu hiện đại. Khi còn tin rằng các công trình ký tên Voloshinov và Medvedev (những nhà Marxist) thật ra là tác phẩm của Bakhtin (một người chống Marx), người ta đã buộc phải cố gắng chứng minh – dù chưa bao giờ thành công – rằng diễn ngôn Marxist trong các tác phẩm của Voloshinov và Medvedev (xin lưu ý rằng “diễn ngôn” chính là thuật ngữ lấy cảm hứng từ cuốn *Chủ nghĩa Marx và triết học ngôn ngữ* của Voloshinov [3]) chỉ là cái áo khoác được sử dụng để che giấu những ý tưởng mới mẻ của Bakhtin.

Nhưng bây giờ, một khi có đầy đủ bằng chứng để khẳng định tác quyền của Medvedev và Voloshinov, sự diễn giải trên đây sẽ không còn khả tín. Mọi chuyện sẽ đột nhiên trở nên cực kỳ sáng rõ: chủ nghĩa hậu hiện đại không những đã hình thành dưới ảnh hưởng sâu sắc và trực tiếp của chủ nghĩa Marx, mà thậm chí có thể nói không quá lời, rằng Chủ nghĩa Hậu hiện đại về căn bản là Chủ nghĩa Marx Mới (Neo-Marxism). Khái niệm “Giải kiến tạo” (Deconstruction) là một ví dụ. Là khái niệm trung tâm trong toàn bộ tư tưởng và sự nghiệp của Jacques Derrida, đồng thời cũng là một trong những khái niệm quan trọng nhất của trào lưu tư tưởng hậu hiện đại, “Déconstruction” được hình thành từ khái niệm “social construct” (Kiến tạo xã hội), một khái niệm thực ra đã thấy có ở Marx trong câu nói nổi tiếng “Con người là tổng hòa các quan hệ xã hội”. Các nhà triết học Pháp hậu 1968 như Jacques Lacan, Luis Althusser, Roland Barthes, Michel Foucault..., và chính Derrida, đã phát triển khái niệm này. Họ lập luận rằng toàn bộ đời sống tinh thần của xã hội, bao gồm không chỉ triết học, luật pháp, khoa học... mà cả chủng tộc, giới tính và thậm chí ham muốn của con người, nói tóm lại, toàn bộ xã hội loài người, chỉ là tập hợp các kiến tạo xã hội, hoặc đôi khi cũng được gọi là kiến

tạo văn hoá (cultural constructs). Cái mà chúng ta đang được chứng kiến là một quá trình ngược lại đang diễn ra một cách tự thân. Derrida viết trong Thư gửi một người bạn Nhật: “Giải kiến tạo diễn ra, đó là thứ sự kiện không chờ nghị quyết, ý thức, sự tổ chức của chủ thể, hay thậm chí của thời hiện đại. Giải kiến tạo tự nó diễn ra. Tự thân giải kiến tạo. [Ça se déconstruit.] [18].

Vậy trước tác của Bakhtin còn lại gì? Đó là những tác phẩm in trong *Toàn tập Bakhtin*, đã hoàn thành, trong đó cuốn sách *Những vấn đề sáng tác của Dostoievski* [5] – có sự đóng góp của Voloshinov và Medvedev, theo chính lời Bakhtin. Cũng cần phải nói rằng một số công trình sau này của Bakhtin, như *Vấn đề thể loại lời nói* [15], thực chất là nhắc lại với ít nhiều phát triển các ý tưởng của Voloshinov. Với công trình *Sáng tác của François Rabelais và nền văn hóa dân gian thời Trung cổ - Phục hưng* [7], ở đây chúng ta sẽ không bàn đến sự vay mượn ý tưởng, hay thậm chí là đạo văn, mà nhiều học giả đã chỉ ra.

Vậy trong lý thuyết của Bakhtin còn lại gì? Bây giờ, khi đã có thể khẳng định, như đã nói ở trên, rằng hầu hết các ý tưởng cách mạng từng được coi là của Bakhtin như nguyên lý đối thoại, thể loại lời nói, tiểu thuyết phức điệu, liên văn bản, tính liên chủ thể của ký hiệu, bản chất ký hiệu của tư tưởng, kiến tạo xã hội... đều phải trả lại cho Voloshinov và Medvedev, thì phần đóng góp chính của Bakhtin có lẽ là lý luận văn học và văn hóa học, nhất là lý luận tiểu thuyết và nghệ thuật trào tiêu dân gian.

Chấp nhận kết luận này có thể là một việc khó khăn đối với những ai từng sùng bái Bakhtin. Laurent Jenny (Pháp) viết về vấn đề này trong *Bakhtin, tên tuổi ấy thuộc về ai?* [13]: “Không dễ dàng, cũng không dễ chịu, khi phải từ bỏ sự ngưỡng mộ từng được chia sẻ bởi cả một thế hệ, nhất là khi rất nhiều tên tuổi lớn đã tham gia vào việc xây dựng nên sự ngưỡng mộ ấy, và khi sự ngưỡng mộ đó đã tạo cảm hứng cho biết bao nhiêu công trình. Tuy nhiên, các thông tin tích lũy được mà ngày nay chúng ta có

đang buộc chúng ta từ bỏ, vì sự trung thực trí thức và vì sự thật”.

Tài liệu tham khảo

- [1] Bronckart J-P và Bota C., “Bakhtine démasqué – Histoire d’un menteur, d’une escroquerie et d’un délire collectif”, Droz, Genève, 2011.
- [2] Voloshinov, V.N. “Học thuyết Freud: một phác thảo phê phán: In lần đầu tiên năm 1927, Nhà xuất bản Quốc gia (M-L), Liên Xô.
- [3] Voloshinov, V.N. “Chủ nghĩa Marx và triết học ngôn ngữ. Những vấn đề cơ bản của phương pháp xã hội học trong nghiên cứu ngôn ngữ”: In lần đầu tiên năm 1929, Nhà xuất bản Priboi, Leningrad.
- [4] Medvedev, P.N. “Phương pháp hình thức trong nghiên cứu văn học. Nhập môn phê bình thi pháp xã hội học”: In lần đầu tiên năm 1928, Nhà xuất bản Priboi, Leningrad.
- [5] Bakhtin, M.M. “Những vấn đề sáng tác của Dostoievski”: In lần đầu tiên năm 1929, Nhà xuất bản Priboi, Leningrad.
- [6] ВАСИЛЬЕВ, Н. Л., “История вопроса об авторстве ‘спорных текстов’, приписываемых М. М. Бахтину”, trong Орехова Б. В. (ред), “Хронотоп и окрестности”, Уфа: Вагант, 2011, tr. 68-106.
- [7] Bakhtin, M.M. “Sáng tác của François Rabelais và văn hóa dân gian thời Trung cổ và Phục hưng”, Văn hóa nghệ thuật, M, 1965
- [8] Todorov, T. “Mikhail Bakhtin, nguyên lý đối thoại”, Đại học quốc gia Tp. Hồ Chí Minh, 1981.
- [9] Clark, K. and Holquist M. “Mikhail Bakhtin”, The Belknap Press of Harvard UP, 1986.
- [10] Ngô Tự Lập, “Đọc sách ‘Lột mặt nạ Bakhtin – câu chuyện về một kẻ lừa dối, một chuyện bịp bợm và một cơn mê sáng tập thể’”, Tạp chí Khoa học ĐHQGHN: Khoa học Xã hội và Nhân văn, Tập 30, Số 1 (2014) 62-71).
- [11] Sève, Lucien. “De l'affaire Bakhtine au cas Vygotski. Marx penseur de l'individualité humaine”, Entretiens, 24/11/2013 <http://www.contretiens.eu>
- [12] Trần Đình Sử - Lã Nguyên, “Mấy suy nghĩ về việc nghiên cứu M.M. Bakhtin”, “Văn hóa Nghệ An”, Thứ sáu, 20/06/2014.
- [13] Jenny Laurent, “De qui Bakhtine est-il le nom?” Critique, Editions de Minuit, 1012/3- No 778, tr. 196-207. Nguyễn Duy Bình dịch từ tiếng Pháp

- [14] Medvedev and Bakhtin. "The Formal Method in Literary Scholarship." Trans. A. J. Wehrle, Johns Hopkins University Press, 1978.
- [15] Bakhtin, M.M. "Vấn đề thể loại lời nói", trong "Mỹ học sáng tạo ngôn từ", Bochrov biên soạn, Averintsev và Bocharov chú giải, Nhà xuất bản Nghệ thuật, Moskva, 1979.
- [16] Ngô Tự Lập, "Bakhtin, Voloshinov và Medvedev: vấn đề tác quyền và những lý do lịch sử của một huyền thoại", Ngô Tự Lập, Tạp chí "Lý luận phê bình văn học, nghệ thuật", số 33, 5-2015.
- [17] Terry Eagleton, "I Contain Multitudes", <<http://www.lrb.co.uk/v29/n12/terry-eagleton/i-contain-multitudes>>
- [18] Derrida, "Thư gửi một người bạn Nhật", Ngô Tự Lập dịch, <<http://phebinhvanhoc.com.vn/thu-gui-mot-nguoi-ban-nhat/>>

From Marxism to Postmodernism: Demythologising Bakhtin and some Theoretical Consequences

Ngô Tự Lập

Vietnam National University, Hanoi, 144 Xuân Thủy, Cầu Giấy, Hanoi, Vietnam

Abstract: The book *Bakhtine démasqué – Histoire d'un menteur, d'une escroquerie et d'un délire collectif* by Jean - Paul Bronckart and Cristian Bota [1] not only returns to the two Marxist thinkers, Voloshinov and Medvedev, the authorship of their masterpieces published in the 1920s in the Soviet Union, but also requires a rethinking of a number of academic issues, of which the most important are: 1) the internal contradictions of the so-called "Bakhtinism"; 2) different forms of Marxism and their contributions to the 20th century social sciences and humanities; and 3) the origin and interpretation of postmodern theories. This is what this paper aims to prove.

Keywords: Bakhtin Circle, Bakhtin, Voloshinov, Marxism, Postmodernism.